

Äktenskapets omvandling under det gångna seklet

AV GUNILLA MARIA OLSSON

Oavsett yttre villkor, som växlar från tid till annan, så kan varje enskild människa välja en inre ståndpunkt i äktenskapsfrågan och bli klar över sitt eget val och vilket ansvar det medför.

Mot slutet av 1800-talet började en kärnfamiljsideologi formas som kom att prägla synen på hur arbete, liv och välfärd skulle organiseras.¹ Denna ideologi genomsyrade hela samhället, så att försörjningsmönster, arvsregler och sexualpraktik fick sina givna ramar. Familjen var viktig för den enskilda människan, i själva verket var familjetillhörigheten en utgångspunkt för social och ekonomisk trygghet. Unga människors väg ut i livet gick i det agrara samhället genom att man fick plats som dräng eller piga i ett jordbruk och därmed räknades in i hushållet.

Den lagstiftning som syftade till att skapa samhällelig ordning byggde huvudsakligen på rationella överväganden, och känslomässiga aspekter sköts i bakgrunden. Samtidigt fanns underströmmar i samhället som tog sig uttryck i kulturdebatten, där man ville vidga synen på vad det innebär att vara människa och ge större plats åt det emotionella.

Förändrade familjemönster

Samhällsutveckling och sociallagstiftning under 1900-talet har inneburit en tydlig förändring, genom att kollektivistiska lösningar ersatts av individuella. Vi har passerat olika steg, som endast delvis förverkligat de radikala idéer om jämställdhet som föddes

under 1800-talet och som sedan fortsatt att höras i samhällsdebatten.

Ett exempel är 1921 års giftermålsbalk, som banade väg för ekonomiskt självbestämmande för kvinnor. Kvinnor blev myndiga och fick ekonomiskt inflytande, men det förutsattes ändå att män och kvinnor skulle göra olika val. Mycket av de traditionella könsrollerna väntades bestå, genom att kvinnor avstod från lönearbete och avhände sig mycket av sin frihet till förmån för männen. Förmodligen kunde man inte riktigt se hur ett jämställt par skulle organisera sin vardag. Fler reformer skulle behövas innan vi hade en tydlig förändring.

I själva verket följde en period där kvinnors och mäns liv blev än mer åtskilda än de varit tidigare. Medan kvinnors arbetsinsats var både nödvändig och värdefull i det gamla bondesamhället, så blev det nu mycket problematiskt främst för gifta kvinnor att gå ut i arbetslivet. Vem skulle ta hand om barnen när ingen var hemma?

Hemmafrun introducerades och ett nytt familjeideal såg dagens ljus. Men det berörde främst medel- och överklass, som tack vare mannens förhållandevis goda inkomster kunde hålla sig med så kallad lyxhustru. Ett alltmer bekvämt hushållsarbete förvandlades till ett heltidsjobb, genom att veckans dagar fylldes av att omsorgsfullt

städa, tvätta, baka, att göra långkok, sylta och safta, handarbete, sy och laga kläder. Kvinnan tog ansvar för familjens inre liv. Detta varvades med kafferep hos andra hemmafruor, som förstas behövde lite social samvaro.

För dem som var sämre ekonomiskt ställ- da kunde ansvar för både barn och löne- arbete vara svårt att få ihop. Men det finns även andra skäl till varför denna familjemodell inte skulle bli långvarig. Det samman- hållande kittet i äldre tiders äktenskap bestod i stor utsträckning av det gemensamma arbetet, som säkert i bästa fall – men inte alltid – kunde ge djup samhörighet och ömsesidig tillfredställelse. Den nya moderna familjeformen blev ett bakslag eftersom den innebar stora begränsningar i kvinnors liv. Dessutom tunnades kontaktytan mellan makarna ur och relationen mellan könen kom i djup obalans. Vi fick en kvinna som skötte marktjänst och passade upp, medan mannen rörde sig på en yttre arena med helt andra möjligheter att förverkliga sina inneboende drömmar. Det är inte givet att kärleken till en underdanig, kanske mer eller mindre understimulerad kvinna består. Möjligen är det så att hon blir lite ointressant med tiden, medan mannen får möjlighet att möta nya kvinnor i sitt utåtriktade liv.

Det finns av naturliga skäl ingen tillförlit- lig statistik på otrohet under den här tiden, men det har ibland hävdats att önskemålen om skilsmässa då oftast kom från män.² Men det var inte alltid möjligt att genomföra en skilsmässa, eftersom den innebar stora ekonomiska uppoffringar, då mannen blev underhållsskyldig till före detta fru och barn. Å ena sidan hade man skapat villkor som innebar svårigheter att upplösa äktenskapet, å andra sidan fanns risk för djup disharmoni, då en kvinna gett upp sin frihet för familjeprojektet, men sedan kunde bli lämnad ensam och övergiven.

Mot den bakgrunden är det lätt att för- stå hur kampen för jämställdhet gick vidare. Kvinnor ville ut på arbetsmarknaden, bli självförsörjande på ett reellt sätt, och där-

med uppstod behovet av organiserad barnomsorg. Diskussionen om pappors delaktig- het i barnens fostran och medansvar för olika sysslor i hemmet tog fart och pågår än.

Flera olika krafter bidrog till den utveck- ling vi kunde se mot slutet av 1960-talet och som kulminerade på 1970-talet, då det var fritt fram för experimenterande med olika samlevnadsformer. Preventivmedlen ut- vecklades och blev mer allmänt tillgängli- ga. Det är under detta decennium som den nu gällande abortlagstiftningen kom till, vilken gett kvinnan rätt att fatta beslut om abort utan att någon myndighet lägger sig i. Daghemspplatserna byggdes ut och genom den kraftiga expansionen på utbildningens område kunde kvinnor ta plats i samhället med eget yrke och försörjning. Nu var det inte bara en liten privilegierad del av kvin- nokollektivet som hade högre utbildning, tvärtom kunde man se hur kvinnor succes- sivt tog allt större andel av utbildningsplat- serna. Det var inte längre självklart att gifta sig och få barn. En roman av Gun-Britt Sund- ström, *Maken*, som gavs ut första gången 1976, beskriver tidsandan utomordentligt väl och lyfter fram de nya etiska frågor som uppstod.³

För vad hände egentligen med äktenska- pet och familjen? Parallellt med kvinnofri- görelsen har många av de funktioner som tidigare legat inom familjens ram flyttat ut till offentliga institutioner; det gäller barnom- sorg, äldreomsorg, tillgång till färdiglagad mat och ett stort utbud av billiga kläder för att ta några exempel. Olika former av arbetsinsat- ser, som förr sköttes i hemmet, görs nu i annan regi. Vänsterdebattörer föreslår ibland ytterligare förändringar i samma riktning, som gör att alltmer av det oavlönade hem- arbetet läggs utanför familjen och förvand- las till offentligt tillgängliga tjänster. Från motsatt politiskt håll kommer i stället för- slag som ökar möjligheten till hjälp i hem- met, som ska avlasta två jämställda, yrkes- arbetande familjeförsörjare. Oavsett poli- tisk modell, så innebär detta att olika upp- gifter läggs i händerna på andra, vilket leder

till att det finns allt mindre kvar att bygga äktenskapet runt. Det som återstår är framför allt känslan av samhörighet mellan parterna och trygghet i varandras sällskap. Således blir det ökat fokus på de känslomässiga banden och tillfredsställelsen i äktenskapet.

Från slutet av 1960-talet har äktenskapets mening blivit ifrågasatt och många väljer att sammanbo utan att vara formellt gifta. Man tänker sig att känslorna får styra och trivs man inte så kan man helt enkelt flytta isär. Lagstiftningen på en rad olika områden har följt denna trend, så att dessa normer nu är vägledande.⁴ Ingen behöver idag uppge skäl för att skiljas, ingen samhällelig myndighet försöker förmå parterna att hålla ihop om de inte vill. Barn kan bo växelvis på två adresser och det är inte längre något skamligt att vara barn till en ensamstående förälder.

Fokus på skilsmässor

I det här skedet, när skilsmässor inte längre var ett kontroversiellt normbrott utan bara uttryck för vars och ens fria val, blev det intressant att följa skilsmässostatistiken. Från att vara en tragedi, ett skamfyllt misslyckande, har skilsmässor nu blivit ganska vanligt förekommande. Den översikt som Statistiska Centralbyrån (SCB) nyligen redovisat gäller en tioårsperiod från det att ett par får sitt första barn år 2000.⁵ Vi kan se att skilsmässotalen ligger på en ganska stabil nivå sedan 1970-talet och framåt. Cirka 73 procent av alla föräldrar lever tillsammans under barnens uppväxttid. De som separerar efter sitt första barns födelse lever i genomsnitt 4 år och 8 månader tillsammans. Sannolikheten för separation är större om paret har bott tillsammans endast en kort tid före barnets ankomst, om de är lågutbildade och unga. Andra faktorer som nämns är att risken ökar om en av parterna är utrikesfödd, om kvinnan är äldre än mannen och om någon av dem saknar arbete. Risken ökar också i de fall man inte valt att gifta sig, det vill säga man är sambo.

Längre tillbaka hörde man annars ofta

att det var för barnens skull man höll ihop. Också mycket konfliktfyllda och olyckliga äktenskap kunde ses som en stabilare och bättre uppväxtmiljö för barnen. Man höll så att säga upp en fasad av att allt var i sin ordning. Rädslan för vad som skulle hända om fasaden rämnade var tydligen större än sorgen och smärtan i ett kärlekslöst hem.

Nu vet vi att de som höll ihop för barnens skull tänkte fel. Man kan inte lura barn att tro på en kärlek som inte tar sig tydliga uttryck i handling. Istället får barnen en bristfällig vägledning för sitt eget framtida liv. De har inte fått uppleva och registrera ett samspel som bygger på öppenhet och förtroende.

I antologin *Happy, happy* finns ett kapitel som illustrerar detta.⁶ Kapitlet är skrivet av författaren Mari Jungstedt och är nog det bästa i hela antologin, ur både litterär och innehållsmässig synvinkel. Hon beskriver hur det var att växa upp med en alkoholiserad pappa, hur barnen längtade och blev besvikna, hur de försökte klara sig undan skrik och bråk. Författaren beskriver hur hon vid tio års ålder upplevde en stor lättnad, då hennes mamma förklarade att hon bestämt sig för att skiljas. Det blev en bekräftelse på vad hon alltid känt, att det som pågick i deras hem inte var rätt. Hon konstaterar också att missförhållandena inte behöver vara så uppenbara som de är med en alkoholiserad förälder. Det finns naturligtvis andra former av djup och oåterkallelig splittring.

Det är viktigt att se det sunda och livsbejakande i förmågan att rätta till allvarliga felaktigheter i familjen, vilket ibland kanske inte kan ske på annat sätt än genom skilsmässa. Men det är naturligtvis alltför förenklat att ensidigt och okritiskt uppvärdera skilsmässan, så som sker i Svelands och Wennstams antologi. För den som vill fördjupa sin analys, rekommenderas att höja blicken och se fenomenet skilsmässa i ett vidare sammanhang än enbart som en ego-tripp för den som i första hand tänker på sig själv. Våra handlingar får konsekvenser för andra än oss själva och vi har ansvar. Är det

inte mera rimligt att anse att en skilsmässa är och förblir ett misslyckande, och att titeln på en bok om skilsmässa kanske skulle vara mer adekvat om den hette något annat än *Happy, happy?* Jag kan avslöja att innehållet mellan pärmarna är allt annat än lyckligt.

Kulturdebattens inflytande på samhällsutvecklingen

Mot bakgrund av denna kortfattade resumé över familj och äktenskap under det senaste århundradet är det intressant att också försöka hitta idéer i vår samtid, som kan leda oss in i framtiden. På samma sätt som tankar om jämställdhet formulerades under 1800-talet för att sedan leda till politiska reformer och genomsyra människors uppfattningar hundra år senare, så kan dagens skarpsinniga iakttagare bidra med idéer som mognar fram och blir verklighet för kommande generationer. Ingen skulle nog säga att vi nått fram till optimala former för samlevnad och familjeliv. När vissa idéer förverkligas, utgör de naturligtvis lösningen på något problem, men strax uppstår nya omständigheter som kanske inte alls var förutsedda eller önskvärda. Utvecklingen fortsätter, vi kan och bör delta aktivt för att påverka.

Vi har skapat ett samhälle som innebär en uppdelning av människor i kategorier. Den vardagliga samvaron mellan personer i olika generationer har alltmer ersatts av sporadiska kontakter. Vi har många enpersonshushåll och det är nog så att ensamheten, för att inte säga alienationen, är ett problem för många. Det finns ett behov av att utveckla boendeformer och mötesplatser som tillgodoser människans djupaste behov.

Intressant nog är förre påven Johannes Paulus II en sådan gestalt, som frikostigt gav uttryck för tankar som samtiden kanske inte var mogen för, men som ändå fått fäste i många människors medvetande. Johannes Paulus II har blivit känd för sina många resor och tal som riktades till bland annat ungdomar. Och han blev älskad och beundrad, inte minst av dem. Därför kan det finnas anledning att lyfta fram hans kateke-

tiska föredrag som hölls under de offentliga onsdagsaudienserna åren 1979–1984. Dessa sammanställdes sedan i boken *The Theology of the Body. Human Love in the Divine Plan* (Pauline Press 1997), ett budskap som för en svensk läsekrets fått en mer lättillgänglig framställning i Syster Sofies intressanta bok *Till man och kvinna skapade Han dem*.⁷

De tankar som Johannes Paulus II formulerade är i själva verket djupa insikter om vad det innebär för två människor att verkligen ge sig till varandra. Han beskriver hur människan är skapad för ett givande och att man och kvinna kan upprätta bestående band, som inte förminskar och begränsar utan tvärtom befriar och utvecklar båda till självständiga människor. Han menar att kroppen är skapad att överföra till den synliga världen det mysterium som varit fördolt hos Gud. Förbi är den tid då kyrkan framstår som sexualfientlig.

Och tydligen är detta ett budskap som människor behöver höra i dag. De flesta vill inte ha mer av en banaliserad och ytlig syn på sex och relationer utan en djupare förståelse som ger människan tillbaka något av sin respekt och förundran inför livet. Den erfarenheten har syster Sofie gjort, när hon sprider Johannes Paulus II:s tankar vidare.

Äktenskapet i vår tid

Många av de barn som föddes under 1970- och 1980-talen, har uppenbarligen behov av andra förebilder och ett annat livsmönster än det som präglade föräldragenerationen. Det nyväckta intresset för giftermål och bröllop som kan skönjas i hela Norden förklaras i regel av att människor har behov av att manifesteras sina livsval inför omvärlden.⁸ Äktenskapet har ett symbolvärde, men många har svårt att närmare motivera sin starka önskan att gifta sig.

Kanske är det så enkelt att vi alla bär på en djup längtan efter kärlek av ett mer bestående slag. Det finns inte längre någon idealisering av lösliga, kortvariga och till intet förpliktande relationer. Även homosexuel-

la vill ha tillgång till det som tidigare varit förbehållet heterosexuella par, och när äktenskapet diskuteras i dag handlar det i stor utsträckning om begreppets utvidgning till att omfatta samkönade par. Detta är ju också verklighet i både Sverige och en del andra länder. Och när barn kan fås med teknikens hjälp, så diskuteras villkoren för att få tillgång till denna hjälp.

Om äktenskapet tidigare per definition bestod av en man och en kvinna, som förväntades avla gemensamma barn, så är den bilden inte lika självklar längre. I samma stund som man vidgar begreppet till att omfatta samkönade par som inte kan få barn med varandra, så finns det anledning att också diskutera gränserna för det vi kallar äktenskap och familj. Begreppet regnbågsfamilj brukar användas för att beteckna samkönade par med barn. Man kan vara biologisk och/eller social förälder. I förlängningen kan vi fråga oss om fler än två personer kan vigas med varandra. Om regnbågsfamiljerna utgör en minoritet, så är det ändå ett faktum att många människor lever i utvidgade och ombildade familjer. Hur ska vi förstå och omfatta denna förändring?

Dessa och flera frågor kommer säkert att diskuteras länge än och de pekar mot betydelsen av en rent civilrättslig lagstiftning oberoende av trossamfundens hållning i dessa frågor. Det är ju också en rimlig utveckling mot bakgrund av att statskyrkan avskaffats och befolkningen består av människor med olika trosinriktningar. Vigselrätten hör snarast hemma i den civila sfären, men det är ändå ett observandum att kyrkliga vigslar är populära. Trots sekulariseringen finns ändå en längtan efter något som förbinder vår flyktiga existens med eviga värden. Människan bär på djupa existentiella behov av sammanhang och mening. Detta är oomtvistat, samtidigt som skilsmässorna avdramatiserats och ibland betraktas som naturliga inslag i människors liv.

Det har också förekommit kristna röster i samhällsdebatten, som hävdar att formuleringen ”tills döden skiljer er åt” i själva verket syftar på kärlekens död i förhållandet. Så kunde man alltså från kristet håll motivera att skilsmässan var konsekvent och riktig.

Om man vill vara kritisk kan man naturligtvis fortsätta den språkliga analysen och i så fall diskutera vad som menas med kärlek. Är det bara den uppflammande förälskelsen och de emotionella övertonerna som åsyftas, så kan man givetvis utgå från att de inte består för evigt. Här har kyrkan en angelägen uppgift, nämligen att fylla kärleksbegreppet med mera substans.

I varje förhållande blir det förr eller senare tydligt att den självbespeglade förälskelsen inte räcker som fundament för en varaktig relation. Lusten är flyktig och inte bunden till person, förälskelsen mera varaktig, och framför allt fokuserad på en utvald person, men ändå inte en säker grund för att bygga ett varaktigt förhållande på. Därtill krävs något mer och något annat som summeras i kärleksbegreppet.

I varje förhållande blir det förr eller senare tydligt att den självbespeglade förälskelsen inte räcker som fundament för en varaktig relation. Lusten är flyktig och inte bunden till person, förälskelsen mera varaktig, och framför allt fokuserad på en utvald person, men ändå inte en säker grund för att bygga ett varaktigt förhållande på. Därtill krävs något mer och något annat som summeras i kärleksbegreppet.

Livspusslet

I förändringen från bondesamhällets livsmönster fram till dags dato kan vi se att idén om äktenskapet definieras både utifrån och inifrån. Dels rör det sig om ett utåtriktat samhälleligt engagemang för att förtjäna familjens uppehälle, dels handlar det om två parter som ska leva i en intim gemenskap. När arbetsliv och sociala strukturer förändras, så påverkas också villkoren för äktenskapets inre liv.

Det vore fel att idealisera gångna tiders starkt sammanhållna familjegemenskaper, eftersom vi vet att de kunde rymma maktmissbruk, kärlekslöshet och våld. I själva verket var det just mot denna bakgrund vi fick en ökad medvetenhet om att relationernas kvalitet spelar roll, inte bara de yttre ramarna. Därmed har äktenskapet som sådant ifrågasatts, ibland betraktats som otidsenligt, men trots allt bestått in i vår tid.

Dagens unga föräldrar beskriver ofta sina problem i termer av ett livspussel, som

är svårt att få ihop. Många olika behov ska tillgodoses inom familjens ram. Inte sällan upplever många att de får svårt att vårda sin relation på grund av alltför stora krav, tidsbrist och trötthet. Trots att en lång idédebatt satt fokus på vikten av det känslomässiga, att relationer behöver tid och plats, så är det just det som många tycks sakna. Det händer att skilsmässor och separationer motiveras med att man helt enkelt växt ifrån varandra.

Och det är givetvis sant att människan är bräcklig, att vi inte alltid kan förutse vad som ska hända och att vi dessvärre begår ödesdigra misstag. Men vi vill gärna att det ska finnas en trygghet bortom våra misslyckanden och tillkortakommanden. I denna strävan kan vi luta oss mot den katolska kyrkans löftesrika fasthållande vid äktenskapet som ett sakrament, ett uttryck för Guds nåd, en strimma av den godhet som vi själva inte alltid klarar att upprätthålla, men ändå kan återvända till. Ett kristet kärleksbegrepp handlar om viljeinriktning, ansvar och samhörighet.

De som står i begrepp att gifta sig behöver penetrera djupen i sitt eget inre i sam-

tal med dem som har erfarenhet och förmåga att inge hopp och tillförsikt. Men också för att undvika felaktiga val. Om livspusslets olika delar är svårt att få ihop beror det kanske på att man inte ens kan föreställa sig den bild av äktenskapet som livspusslet ska utmynna i. Och här har Johannes Paulus II något mycket väsentligt att förmedla i *The Theology of the Body*. Vi kan se framtiden an med förhoppning om att hans tankar görs alltmer tillgängliga för en bredare allmänhet.

Oavsett yttre villkor, som växlar från tid till annan, så kan varje enskild människa välja en inre ståndpunkt i äktenskapsfrågan, bli klar över sitt eget val och vilket ansvar det medför. Värdet av långa förhållanden är givetvis kontinuiteten, de återkommande upplevelserna och minnen som byggs upp. Allt detta blir en fond av erfarenheter att ösa ur för den uppväxande generationen, man lär känna sin historia, får den berättad och kan själv placera in sitt liv i ett större sammanhang. Varaktiga relationer har ett egenvärde, men givetvis bara om det är goda relationer.

Noter

- 1 *Det politiska äktenskapet. 400 års historia om familj och reproduktion.* Red. Bente Rosenbeck & Hanne Sanders. Makadam Förlag 2010.
- 2 Kollind, Anna-Karin: *Äktenskap, konflikter och rådgivning. Från medling till samtalsterapi.* Carlsson Bokförlag 2002.
- 3 Sundström, Gun-Britt: *Make.* Albert Bonniers Förlag, 7:e utgåvan, 2011.
- 4 Se not 2.
- 5 En av fyra föräldrar separerar inom tio år. Pressmeddelande från SCB 2012.
- 6 *Happy, happy. En bok om skilsmässa.* Red. Maria Svealand & Katarina Wennstam. Atlas Förlag 2011.
- 7 Syster Sofie O.P.: *Till man och kvinna skapade Han dem. En introduktion till Kroppens teologi.* Artos Bokförlag 2011.
- 8 Se not 1.